



מסמך רקע בנושא:

ניסויים בבעלי-חיים – מסמך עדכון

**מוגש לישיבה משותפת של ועדת החינוך
והתרבות וועדת המדע והטכנולוגיה**

**כתיבה: עוגן גולדמן, רחל ורצברגר,
אודי שפיגל, שירה בן ששון
פורסטנברג, דורון אהרון, אלעד ואן
גלדר**

אישור: שמוליק חדד-חזקיה, ראש-צוות

ט"ז בתמוז תשס"ג

16 ביולי 2003

תמצית

גופים שונים עושים ניסויים בבעלי-חיים במסגרת מחקרים בתחומי הרפואה, הפסיכולוגיה, הקוסמטיקה וייצור חומרי הניקוי. לדברי המצדדים בניסויים, הניסויים בבעלי-חיים מאפשרים להציל חיי אדם, להאריך אותם ולשפר את איכותם. המחקרים שנעשים על בעלי-חיים מאפשרים לרפא מחלות ולמנוע מגיפות, מחלות ורעב.

בשנת 1994 נחקק חוק צער בעלי-חיים (ניסויים בבעלי-חיים), התשנ"ד-1994. החוק עוסק בכמה סוגיות: הקמת מועצה לניסויים בבעלי-חיים (המועצה הוקמה בשנת 1995); פרסום קריטריונים מחייבים לשם אישור ניסוי; ניסויים הנעשים במערכת הביטחון.

המצב בישראל: כ- 30% מהמחקרים הרפואיים משלבים ניסויים בבעלי-חיים. על-פי גורמים מקצועיים, בשנים 1998-2003 אושרו מאות ניסויים בהם נעשה שימוש בעשרות אלפי בעלי-חיים מכל הסוגים.

משרדי הממשלה חלוקים בעמדותיהם. על-פי עמדת משרד החקלאות, סעיפי החוק נועדו להבטיח כי הניסויים בבעלי-חיים ייעשו למטרות ראויות ולא יגרמו לחיות סבל מיותר. עמדתם היא כי אין מקום לשנות את החוק הקיים אולם יש לוודא שהוא מיושם במלואו. לעומת זאת לפי עמדת המשרד לאיכות הסביבה יש לשנות את החוק הקיים כדי שהליך האישור הניסויים בבעלי-חיים יהיה שקוף וקפדני ביותר. עמדת משרד הבריאות היא כי יש להוסיף ולהשתמש בבעלי-חיים בניסויים הנערכים לטובת המין האנושי אם אין דרך חלופית לעשות את המחקר, ואם ננקטו כל האמצעים הסבירים כדי להפחית את הסבל והאי-נוחות של בעלי-החיים.

לדברי פרופ' רחמימוב, היו"ר לשעבר של המועצה לניסויים בבעלי-חיים, כדי לבנות ניסוי המכוון במישרין להצלת חיי אדם דרוש הליך מחקרי רב שנים המורכב משלבי למידה ומחקר. כמו כן, נערכים בבעלי-חיים מחקרים בעלי חשיבות עצומה שאינם מכוונים בהכרח להצלת חיי אדם.

הגופים המתנגדים לניסויים בבעלי-חיים שוללים שלילה עקרונית ניסויים בבעלי-חיים, מותחים ביקורת קשה על תפקוד המועצה לניסויים בבעלי-חיים, דורשים שינויים במערכת ודורשים לשנות את החוק הקיים.

בביקורת על המועצה לניסויים בבעלי-חיים מוצגות הטענות האלה: מחסור בתקציב ובמשאבים; היעדר מידע, שכן יש מוסדות שאינם מדווחים על הניסויים הנעשים בתחומם; הרכב המועצה עשוי לגרום לטיוח ולמנוע דיון ציבורי; ביקורת על החיסיון הגורף על דיוני המועצה. המועצה דוחה ביקורות אלה בטענה שכל המידע וההליכים מפורסמים ושקופים לציבור, למעט ניסויים שנערכים במשרד הביטחון שאינם נתונים לפיקוחה על-פי החוק.

לטענת פרופ' רחמימוב טרם נמצאו חלופות מקיפות לניסויים בבעלי-חיים, אף שהמועצה דנה בשיבותיה בכשבע חלופות. אחרים טוענים כי באירופה ובארה"ב יש שיטות חלופיות, כגון שימוש בתרבויות תאים ובאיברים מבתי מטבחים.

סקירה ראשונית של החקיקה בנושא במדינות העולם מלמדת על ריבוי חוקים. המדינות מפעילות באמצעות החוק מנגנוני אישור ופיקוח על מוסדות, חוקרים, מתקני הניסוי ומתקני האחזקה של בעלי-חיים. רוב החוקים מדגישים את החובה למזער את הסבל של בעלי-החיים וקובעים כי על החוקר לוודא שאין חלופות לניסוי. לא נמצאה חקיקה האוסרת ניסויים מכול וכול או על-פי מטרותם.

מבוא

סוגיית הניסויים בבעלי-חיים מעסיקה את החברה הישראלית שנים רבות. גופים שונים משתמשים בבעלי-חיים במחקרים ברפואה, בפסיכולוגיה, בקוסמטיקה ובייצור חומרי ניקוי. מוצרים המיועדים להצלה או לשיפור של חיי האדם נבדקים על בעלי-חיים, ובתוך כך עשוי להיגרם להם כאב. המתנגדים לניסויים בבעלי-חיים מתמקדים בעיקר בכאב ובסבל הנגרם לחיות עקב הניסוי, והמצדדים בניסויים מדגישים את החשיבות המדעית והרפואית של המחקרים האלה.

בשנת 1994 נחקק חוק צער בעלי-חיים (ניסויים בבעלי-חיים), התשנ"ד-1994 (להלן – החוק). החוק עוסק בכמה סוגיות:

- הקמת מועצה לניסויים בבעלי-חיים (להלן – המועצה), המוסמכת באישורו של שר הבריאות לקבוע כללים בנושאים הנוגעים לניסויים בבעלי-חיים.
- קביעת מגבלות לניסויים בבעלי-חיים, קביעת איסור פלילי של ניסויים הנעשים שלא לפי הוראות החוק וקביעת מנגנון מתן היתרים ופיקוח בעניין זה.
- הקמת מועצה שתסדיר את הניסויים הנעשים במערכת הביטחון.

בשנת 1995, בזמן כהונתו של ח"כ אפרים סנה כשר הבריאות, מונתה לראשונה המועצה לניסויים בבעלי-חיים לפי הוראות החוק. במועצה 23 חברים ובהם אנשי רפואה, מדעי החברה ומדעי הרוח, נציגים של משרדי ממשלה שונים (חינוך, מדע, בריאות, איכות הסביבה, משפטים ודתות) ונציגי אגודות להגנה על זכויות בעלי-חיים ונציג של התאחדות התעשיינים.¹

תפקידי המועצה וועדותיה:

- קביעה של הכללים הנוגעים למתן היתר לעריכת ניסויים בבעלי-חיים ושל דרכי עריכת הניסויים, באישור שר הבריאות. מטרת הכללים להבטיח את מזעור הסבל הנגרם לבעלי-חיים ולמנוע ניסויים מיותרים; קביעה של כללים כאמור בעניין המספר המרבי של ניסויים בבעלי-חיים אחד, ובדבר ההכשרה בתחום מזעור הסבל לחיות מעבדה.
- ייזום תוכניות הסברה בנושאים שבתחום פעולתה של המועצה ופיתוח תוכניות השתלמות והדרכה לחוקרים.
- מתן היתרים למוסד לעשות ניסויים בתנאים מסוימים, וכן ביקורת על ניהולם לפי היתר.
- קביעת תשלומי אגרה עבור קבלת היתרים לניסויים בבעלי-חיים.

המועצה לניסויים בבעלי-חיים פרסמה את כללי צער בעלי-חיים (ניסויים בבעלי-חיים), התשס"א-2001. הכללים מתבססים על תקנות ה-NIH (National Institute of Health) בארה"ב.

¹ הגופים השונים מעבירים את המלצתם לשר הבריאות, אשר בסמכותו למנות את חברי המועצה.

כל מוסדות הלימוד, מכוני המחקר והמפעלים שהצהירו על שימוש בבעלי-חיים בתהליכי מחקר מחויבים לעמוד בהוראות החוק והכללים. נציגת המועצה, וטרינרית בהכשרתה, משמשת מבקרת ומאשרת מתקנים ותנאי החזקה מטעם המועצה.

יצוין כי חה"כ יוסי שריד הגיש הצעה לתיקון החוק – הצעת חוק צער בעלי-חיים (תיקון – הגבלת הניסויים בבעלי-חיים), התשס"א–2001, שמטרתה צמצום היקף הניסויים הנעשים היום בבעלי-חיים. סעיף 1 לחוק הקיים מגדיר "ניסוי בבעלי-חיים" כניסוי שנועד לאחת המטרות האלה: קידום הבריאות, הרפואה ומניעת סבל; קידום המחקר המדעי; בדיקה או ייצור של חומרים או חפצים; חינוך והוראה. בהצעת החוק מוצע לצמצם את ההגדרה ולהתיר ניסוי רק אם מטרתו הצלת חיים. לפיכך, מוצע לבטל את האפשרות לעשות ניסויים למטרות חינוך והוראה. נוסף על כך, על-פי סעיף 10 לחוק הקיים אפשר לעשות ניסויים בבעלי-חיים לבדיקת חומרי קוסמטיקה שאינם לצורכי בריאות ולבדיקת חומרי ניקוי על-פי היתר ממליאת המועצה. הצעת החוק מבקשת לתקן סעיף זה כדי שלא יהיה אפשר לעשות ניסויים למטרות האלה. **יש לציין כי עד היום לא הוגשה, וממילא לא אושרה, אף בקשה לערוך ניסויים בבעלי חיים לצורך בדיקת חומרי קוסמטיקה או ניקוי.**

לפני כשנתיים נחשפו פרטי ניסוי שנערך באוניברסיטה העברית בירושלים בתחום חקר המוח. בחדשות ערוץ 2 בנובמבר 2001 הוצג סרט שמתעד חוקרים המנסרים את גולגולתו של קוף ומצמידים אלקטרודות לקליפת המוח שלו. שידור הכתבה עורר דיון ציבורי.

1. המועצה לניסויים בבעלי-חיים

בשנת 1995, בזמן כהונתו של ח"כ אפרים סנה כשר הבריאות, הוקמה המועצה לניסויים בבעלי-חיים. במועצה 23 חברים, כפי שפורט לעיל.

תפקידי המועצה:

- קביעת הכללים הנוגעים להיתר עריכת ניסויים בבעלי-חיים. מטרת הכללים: להבטיח מזעור הסבל הנגרם לבעלי-החיים, למנוע ניסויים מיותרים ולמקד מספר מרבי של ניסויים בבעל-חיים אחד.
- ייזום תוכניות הסברה בנושאים שבתחום אחריותה של המועצה; פיתוח תוכניות השתלמות והדרכה לחוקרים.
- קביעת תשלומי אגרה עבור קבלת היתרים לניסויים בבעלי-חיים.
- ביקורת של המוסדות שבהם נעשים הניסויים.

המועצה לניסויים בבעלי-חיים פרסמה חוברת תקנות. התקנות מתבססות על תקנות ה-NIH

(National Institute of Health) בארה"ב.

כל מוסדות הלימוד, מכוני המחקר והמפעלים שהצהירו על שימוש בבעלי-חיים בתהליכי מחקר חייבים לעמוד בתקנות. נציגת המועצה, וטרינרית בהכשרתה, משמשת מבקרת ומאשרת מתקנים ותנאי החזקה מטעם המועצה.

פרופ' רמי רחמימוב מתנגד להצעת החוק המבקשת להגביל את הניסויים בבעלי-חיים לניסויים המיועדים להצלת חיי אדם בלבד.² הוא מציין שני בעיות שההצעה עלולה לגרום:

- כדי לבנות ניסוי המכוון במישרין להצלת חיי אדם דרוש הליך מחקרי רב שנים (לעתים עשור ויותר) המורכב משלבי למידה ומחקר. בלי שלבי המחקר שנועדו להבנת התהליכים הבסיסיים, אי-אפשר להגיע לשלבים מתקדמים של מחקר שנועד להציל חיי אדם.
- יש מחקרים רבים בעלי חשיבות עצומה הכרוכים בניסויים בבעלי-חיים שלא נועדו להציל חיי אדם אלא לרפא אותם ולהקל עליהם, למשל להציל את מאור עיניהם של בני-אדם שהחלו להתעוור, או להקל את סבלם של ילדים בעלי מומים במערכת העצבים.

2. ניסויים בבעלי-חיים: תמונת מצב

על-פי ד"ר רוני קלמן, מנכ"ל רשות בתי החיות:

- כ-30% מהמחקרים הרפואיים נעשים בשילוב ניסויים בבעלי-חיים, כ-30% נעשים בתרבות תאים וכ-40% בבני-אדם.
- יותר מ-93% מהמחקרים שנעשים בסיוע בעלי-חיים נעשים בחיות מעבדה כמו מכרסמים, עופות וצפרדעים. כ-6% נעשים בחיות כמו ארנבות, פרות, עזים, כבשים וחזירים, ורק פחות מ-1% נעשים בלית בררה בחיות כמו קופים וכלבים.
- מבעלי-החיים המומתים לצורכי האדם – 96.5% מומתים לצורכי מזון, 2.6% בספורט הצייד, 0.4% במקלטי צער בעלי-חיים, 0.2% לשם פרוותם ו-0.3% לצורך מחקר ולימוד.

פרופ' רמי רחמימוב, היו"ר היוצא של המועצה לניסויים בבעלי-חיים, מסר בישיבת הוועדה לענייני מחקר ופיתוח טכנולוגי של הכנסת ב-16 בנובמבר 1999 (להלן – ישיבת הוועדה) נתונים על מספר החיות שהמועצה נתנה אישור לעשות בהם ניסויים בשנים 1998-2000: 134,660 מכרסמים (עכברים וחולדות); 720 דו-חיים (צפרדעים וקרפדות); 750 דגים; 150 עופות; 344 חזירים; 273 כלבים; 25 איילים; 20 כבשים; 12 קופים; 5 עזים.

על השנים 2001-2002 נמסרו נתונים האלה: בשנת 2001 ניתנו 937 אישורים לניסויים בבעלי-חיים, ובשנת 2002 ניתנו 1,525 אישורים.³

יש לציין כי מספר האישורים אינו אינדיקציה למספר בעלי-החיים ששימשו לניסויים בפועל, מכמה סיבות: ראשית, בכל ניסוי משמשים בדרך כלל כמה בעלי-חיים; שנית, מדובר באישור עקרוני לניסוי, ואחריו החוקר צריך לפנות לקרנות כדי לגייס כסף למימון הניסוי. אם לא נמצא מימון, הניסוי עשוי להתבטל או להידחות, שכן בדרך כלל קרנות המחקר מעבירות כספים מספטמבר או מאוקטובר שאחרי אישור ההקצבה; שלישית, בכל שנה נערכים גם ניסויים שאושרו בשנים קודמות. לכן דרושים נתונים גם על מספר בעלי-החיים ששימשו לניסויים.

² שיחת טלפון, 2 בדצמבר 2001.

³ זלינה בן גרשון, סגנית יו"ר המועצה לניסויים בבעלי-חיים, מכתב, 13 ביולי 2003.

הטבלה שלהלן מציגה את השימוש בפועל בבעלי-חיים למחקר בארצות אירופיות שאוכלוסייתן דומה בגודלה לאוכלוסיית ישראל בשנת 2001 לפי דיווחיהן, וכן בישראל בשנים 2001 ו-2002 כפי שדווח למועצה לאישור ניסויים בבעלי-חיים:⁴

ישראל 2002	ישראל 2001	שוודיה	שווייץ	צ'כיה	פינלנד	יוון	דנמרק	בלגיה
289,827	263,169	269,710	446,654	233,994	642,704	9,686	358,068	655,217

אלה הנתונים שנמסרו בעניין השימוש בבעלי-חיים גדולים:⁵

ישראל 2002	ישראל 2001	שווייץ	שוודיה	צ'כיה	פינלנד	יוון	דנמרק	בלגיה	
805	798	3,200	439	620	151	209	825	714	בקר וצאן
523	383	1,157	2,058	2,122	1,702	65	7,420	4,079	חזיר
64	67	336	402	40	-	-	7	75	חתול
128	270	2,043	547	202	57	2	287	1,036	כלב
11	6	83	56	189	75	6	80	102	סוס וחמור
25	20	512	77	92	-	-	-	710	קוף
1,556	1,526	7,331	3,639	3,625	1,985	282	8,619	6,716	סה"כ

הטבלה שלהלן מציגה את השימוש בפועל בבעלי-חיים לניסויים בישראל לפי מגזרים:⁶

2002	2001	2000	1999	
199,565	196,149	174,513	-	אקדמיה
67,020		66,576	-	תעשייה
289,827	263,169	241,089	269,934	סה"כ

⁴ זלינה בן גרשון, סגנית יו"ר המועצה לניסויים בבעלי-חיים, מכתב, 13 ביולי 2003.

⁵ זלינה בן גרשון, סגנית יו"ר המועצה לניסויים בבעלי-חיים, מכתב, 13 ביולי 2003.

⁶ זלינה בן גרשון, סגנית יו"ר המועצה לניסויים בבעלי-חיים, מכתב, 13 ביולי 2003.

לדברי גבי ענת רפואה, יו"ר עמותת "החופש לחיות", נתונים אלה חלקיים בלבד, ומציגים דיווח מ-20 מוסדות מאושרים לעשיית ניסויים בבעלי-חיים בלבד מתוך 55 מוסדות מאושרים. נתונים אלה אינם כוללים את הניסויים במערכת הביטחון.⁷ המועצה דוחה טענה זאת, וטוענת שהדיווחים כוללים את כל המוסדות העורכים ניסויים בבעלי חיים (למעלה מ- 40 מוסדות), למעט מערכת הביטחון, שאינה חייבת בדיווח למועצה על-פי החוק.

3. עמדת משרדי הממשלה בסוגיית הניסויים בבעלי-חיים

3.1. עמדת משרד החקלאות – מינהל השירותים הווטרינריים⁸

סעיפים 8-10 לחוק צער בעלי-חיים (ניסויים בבעלי-חיים), התשנ"ד-1994, נועדו להבטיח כי הניסויים בבעלי-חיים ייעשו למטרות ראויות ולא יגרמו לחיות סבל מיותר. אין מקום לשנות את החוק הקיים אולם יש להבטיח אכיפה נאותה. כמו כן, אין לפסול ניסויים בבעלי-חיים שמטרתם לשפר את בריאות האדם ובעלי-החיים, וכמוהם גם ניסויים לצורכי הוראה, ואי אפשר לאשר אך ורק ניסויים שנועדו ישירות להציל חיים, כיוון שמדובר במצב מוגבל מדי שלא ניתן מענה לכל הצרכים.

3.2. עמדת המשרד לאיכות הסביבה

על-פי מר זוהר שקלים מהלשכה המשפטית של המשרד לאיכות הסביבה, מדובר בנושא בעייתי המחייב טיפול שורש. נמסר כי עמדת המשרד היא שיש לשנות את החוק הקיים "כך שכל אישור הניסויים בבעלי-חיים יהיה פתוח, נגיש וקפדני ביותר". נוסף על כך נאמר כי המשרד שוקל לבטל את חברותו במועצה "היות ואופן עבודת המועצה ודרך קבלת ההחלטות אינה מקובלת על המשרד".⁹

מר צחי דותן, הממונה על בעלי-חיים במשרד לאיכות הסביבה, המשמש נציג המשרד במועצה, טוען כי על אף הביקורת על עניינים מסוימים, המועצה מתפקדת היטב.¹⁰

3.3. עמדת משרד המדע, התרבות והספורט

לדברי פרופ' חגית מסר-ירון, המדענית הראשית, המשרד מתנגד להצעות התיקון לחוק. לדעת המשרד, בראייה מחקרית קשה להפריד בין מה שמוביל במישרין להצלת חיים לבין מה שמשפיע על משך החיים

⁷ רפואה ע', מכתב בנושא "ניסויים בבעלי-חיים בישראל – נתונים לשנת 2000", דצמבר 2000.

⁸ תשובה למכתב של ח"כ איתן כבל ליו"ר הכנסת מר אברהם בורג, 18 בנובמבר 2001, וכן תגובת מנהל השירותים הווטרינריים להצעת חוק צער בעלי-חיים, 22 ביולי 2001.

⁹ תשובה למכתב של ח"כ איתן כבל ליו"ר הכנסת מר אברהם בורג, 18 בנובמבר 2001, וכן תגובת מנהל השירותים הווטרינריים להצעת חוק צער בעלי-חיים, 22 ביולי 2001.

¹⁰ מר צחי דותן, הממונה על בעלי-חיים במשרד לאיכות הסביבה, שיחת טלפון, 2 בדצמבר 2001.

בעקיפין ובטווח ארוך. לכן, עשיית אבחנה שכזאת עלולה להשפיע על היכולת להציל חיי אדם בטווח הארוך.

3.4. עמדת משרד הבריאות

למרות הצטברות הידע והשימוש בתרבויות תאים אין אפשרות לספק תשובות מוחלטות להתנהגות גורמים מזהמים ולהשפעת תרופות על המערכת המסובכת של הגוף בלי ניסויים בבעלי-חיים. כמו כן, אין אפשרות לערוך הדמיה מושלמת של גוף חי. לכן, עם ההסתייגות של הצורך למזער את הסבל לבעלי החיים ולהקפיד על כללים מחייבים, יש להוסיף ולהשתמש בבעלי-חיים בניסויים הנעשים לטובת המין האנושי.

אחזקת בעלי-חיים והשימוש בהם נעשים בפיקוח וטרינרי ועומדים בתקנים בין-לאומיים מחמירים ביותר. השימוש בחיות במחקר מדעי יכול להיחשב למוצדק אם הוא עשוי להביא תועלת משמעותית לחברה, אם אין דרך חלופית לעשות את המחקר ואם ננקטו כל הצעדים הסבירים כדי להפחית את הסבל והאי-נוחות של החיות.

3.5. התועלת לאדם בניסויים בבעלי חיים¹¹

3.5.1. הצלת חיי אדם

על-ידי פיתוח תרופות (למשל נגד סרטן), פיתוח ניתוחי חירום ותהליכים רפואיים מצילי חיים לטיפול בפגיעות טראומה ובמחלות קשות שבעבר לא היו ניתנות לריפוי כלל.

3.5.2. הצלת חיי פעוטות

על-ידי פיתוח שיטות וקבלת תובנות רפואיות שהפחיתו במידה ניכרת את מקרי המוות סמוך ללידה.

3.5.3. הארכת חיים

הודות למחקרים המשלבים ניסויים בבעלי-חיים יש התקדמות משמעותית בנושא, המתבטאת בין השאר בניתוחי מעקף לבבי, בצנתורים, במאבק במחלות זקנה ובהשתלות איברים (השתלות איברים מבעלי חיים דוגמת מסתמים מלבבות חזיר, כליות ולבלבים).

3.5.4. שיפור איכות החיים

הודות לפיתוח שיטות רפואיות ותרופות השתפרה איכות חייהם של חולי סוכרת, CF, מחלות כליה, גלאוקומה, פסוריאזיס ועוד מחלות רבות.

3.5.5. מניעת רעב עולמי

על-ידי פיתוחים תזונתיים בפקולטות חקלאיות כגון העשרת תוצרת החלב של פרות.

¹¹ ד"ר רוני קלמן, מנכ"ל רשות בתי החיות.

3.5.6. מניעת מגיפות ומחלות

על-ידי פיתוח חיסונים למחלות ילדות (שיתוק ילדים למשל), למחלות המועברות מאדם לאדם (צהבת) ומבעלי-חיים לאדם (כלבת) ולמחלות הנגרמות במלחמה ביולוגית-כימית (אנתרקס).

4. עמדת הגופים המתנגדים לניסויים בבעלי-חיים¹²

במדינת ישראל יש כמה גופים הפועלים להפסקה או לצמצום של הניסויים בבעלי-חיים, ובהם "האגודה הישראלית נגד ניסויים בבעלי-חיים", "העמותה למען מדע מוסרי", "אנונימוס" ו"תנו לחיות לחיות". גופים אלה מציגים עמדה הכוללת:

- שלילה עקרונית של הניסויים בבעלי-חיים. לטענתם, פעמים רבות יש חלופות לניסויים.
- ביקורת קשה על תפקוד המועצה לניסויים בבעלי-חיים במשרד הבריאות ועל כלל מערכת הפיקוח הקיימת היום.
- דרישה לשינויים במערכת זו בכלל ולהפסקת ניסויים מן הסוג שהוצג לאחרונה בטלויזיה בפרט.
- דרישה לשינוי החוקים הקיימים כדי לצמצם את הניסויים ולהגביר את הפיקוח על המוסדות הנוגעים בדבר.

5. ביקורות על המצב הקיים

ביקורות על תפקוד המועצה לניסויים בבעלי-חיים:

5.1. מחסור במשאבים ובתקציבים

בישיבת הוועדה בכנסת טענה פרופ' ברכה ברגר, המדענית הראשית במשרד הבריאות, שיש מחסור בתקנים ובתקציבים לעבודת המועצה, והדבר מחייב עבודה שהיא בחלקה התנדבותית. פרופ' ברגר ביקשה את עזרתם של חברי הכנסת, היות "שזה מקשה מאוד על התפקוד של משרד הבריאות... שיש חוק שלא תוקצב"¹³.

לטענת חברים במועצה, אמנם החוק מאפשר להטיל אגרות על ניסויים ובאמצעותם לממן את הפיקוח, אך יו"ר המועצה בחר שלא להטיל אגרה כזאת, למרות טענתו ששיקולי תקציב מגבילים את הפיקוח.¹⁴

5.2. אכיפת החוק ופיקוח

גופים המתנגדים לניסויים בבעלי-חיים טוענים כי מכיוון שרוב הפיקוח נעשה על-ידי "ועדות פנימיות" במוסדות, נמנעת אפשרות של פיקוח משמעותי.¹⁵ ועדות אלה שולחות למועצה דוח בכל חצי שנה, ועד כה

¹² מתוך: א' מנשה, מכתב לחה"כ יוסי שריד, 29 בנובמבר 2001; ח' אשלגי, "הניסוי 'אושר כחוק'" (בלי תאריך); א' מנשה, מכתב לחה"כ זבולון אורלב, 2 בדצמבר 2001; א' סלעי-רייז, מכתב לחה"כ זבולון אורלב, 2 בדצמבר 2001.

¹³ ישיבה הוועדה לענייני מחקר ופיתוח טכנולוגי של הכנסת, 16 בנובמבר 1999.

¹⁴ א' מנשה ואחרים, מכתב לחה"כ זבולון אורלב, 2 בדצמבר 2001.

טרם דווח על פסילה של ניסוי כלשהו.¹⁶ נוסף על כך טען מר אשלי כי אין כל פיקוח של המועצה על ניסויים הנעשים במערכת הביטחון.¹⁷ המועצה טוענת בתגובה, כי מדובר בתהליך מורכב, בו ועדה פנימית מאשרת את הניסויים לאחר שהוכנסו בהם שינויים בעת הצורך, ורק לאחר מכן ההצעה נשלחת למועצה, אשר מוודאת כי הניסוי והאישור עומדים בקריטריונים ודורשת שינויים במידת הצורך. במילים אחרות, כיוון שהוועדות הפנימיות מחויבות לקריטריונים שקבעה המועצה, הם מעבירים לאישורה רק ניסויים שעומדים בקריטריונים, והניסויים שלא עומדים בקריטריונים נפסלים עוד בשלב מוקדם יותר, ללא צורך בהתערבות המועצה.

בשנת 1999 בישיבת הוועדה בכנסת אמר פרופ' רחמימוב כי מעולם לא הוצגו לפניו פרטים או תלונות על עבירות על החוק.¹⁸

בישיבת הוועדה טענה פרופ' ברכה ברגר, המדענית הראשית במשרד הבריאות, כי למועצה אין די מידע ממוסדות העושים ניסויים שכן יש מוסדות שאינם מדווחים על ניסויים בבעלי-חיים הנעשים בהם. המועצה טוענת כי דברים אלו היו נכונים בעת אמירתם, אז רק התחילה המועצה בבניית מנגנון הפיקוח, אולם כיום מנגנון הפיקוח מקיף את כל המוסדות (למעט מערכת הביטחון כאמור), ואין ניסויים לא מדווחים.

5.3. הרכב המועצה המרכזית והוועדות הפנימיות

נטען כי הרכב המועצה והרכב הוועדות הפנימיות – שחברים בהן עובדי המוסדות העושים ניסויים – עשוי לגרום לטיוח עבירות ולמניעת דיון ציבורי בנושא.¹⁹ נציגי הארגונים למען בעלי-חיים במועצה טענו כי יש בה "רוב גדול ואוטומטי לנציגי גופים המבצעים, מממנים ותומכים בניסויים" וכי בכל החלטות המועצה ניכרת העדפה למניעים כאלה.²⁰

5.4. סודיות המידע

גורמים שונים יצאו נגד החיסיון הגורף שקיבלו דיוני המועצה וחשאיות המידע הנוגע בשימוש בבעלי-חיים במחקר בישראל. הסודיות מונעת דיון ציבורי ונוגדת את זכות הציבור לדעת.²¹ לטענת נציגי הארגונים למען בעלי-חיים במועצה,²² המועצה היא שהחליטה שדיוניה סודיים, והפרת הסודיות היא עילה להדחה מהמועצה ואף לעונשי מאסר.²³

5.5. תקנות וכללים

¹⁵ הגברת איטה שטיין מ"האגודה הישראלית נגד ניסויים בבעלי-חיים", טענה בישיבת הוועדה בכנסת (16 בנובמבר 1999) כי מדענים ינסו לנצל ניצול מקסימלי את החיות שברשותם כדי לחסוך משאבים כספיים.

¹⁶ מתוך: א' מנשה, מכתב לחה"כ יוסי שריד, 29 בנובמבר 2001; ח' אשלי, "הניסוי 'אושר כחוק'" (בלי תאריך); א' מנשה ואחרים, מכתב לחה"כ זבולון אורלב, 2 בדצמבר 2001.

¹⁷ ח' אשלי, "הניסוי 'אושר כחוק'" (בלי תאריך).

¹⁸ בישיבת הוועדה לענייני מחקר ופיתוח טכנולוגי של הכנסת, 16 בנובמבר 1999.

¹⁹ א' סלעי-רייז, מכתב לחה"כ זבולון אורלב, 2 בדצמבר 2001; דברי מר דרור סלעי, נציג "האגודה נגד ניסויים בבעלי-חיים" ומר יוסי וולפסון, נציג "אנונימוס", בישיבת הוועדה בכנסת.

²⁰ א' מנשה ואחרים, מכתב לחה"כ זבולון אורלב, 2 בדצמבר 2001.

²¹ לטענת מר דרור סלעי, נציג "האגודה נגד ניסויים בבעלי-חיים", בישיבה הוועדה בכנסת, 16 בנובמבר 1999. וכן ק' מאירוב, נייר עמדה, 3 בדצמבר 2001.

²² א' מנשה ואחרים, מכתב לחה"כ זבולון אורלב, 2 בדצמבר 2001.

²³ ראה גם ח' אשלי, "הניסוי 'אושר כחוק'" (בלי תאריך).

בישיבת הוועדה טען מר יוסי וולפסון, נציג "אנונימוס", כי אף-על-פי שהחוק הדגיש את החשיבות של קביעת כללים למתן היתר של ניסויים בבעלי-חיים, אומצו רק כללים הנהוגים בארה"ב, ואלה אינם מתאימים בהכרח למצב בארץ.²⁴ לטענת נציגי הארגונים למען בעלי-חיים במועצה,²⁵ רק לאחרונה, בעקבות עתירה שהוגשה לבג"ץ בנושא, נקבעו תקנות בנושא ניסויים בבעלי-חיים. לטענתם, קובצי תקנות אלה אינם מיטיבים עם לבעלי-החיים ויש בהם פגמים רבים.

5.6. דיווח

בישיבת הוועדה נטען שאף שהחוק מחייב את המוסדות לדווח על ניסויים שנעשו בשנה החולפת, נתונים כאלה אינם מתפרסמים. לפיכך, לא ידוע אם הם אכן מועברים למועצה.²⁶ יש לציין כי בשנים האחרונות הועברו לכנסת כל הנתונים הקיימים על ניסויים, ולפיכך נראה שביקורת זאת היתה נכונה בתחילת עבודה המועצה, אולם אינה רלבנטית יותר.

5.7. איום על אנשי מדע

בישיבה הוועדה טען פרופ' רמי רחמימוב כי היו איומים על החוקרים והפגנות נגד חוקרים ומחקרים. הגב' איילת סלעי-רייס מ"האגודה הישראלית נגד ניסויים בבעלי-חיים" טענה כי אין בכוונת הארגונים המתנגדים לניסויים לפגוע בשום מדען או חוקר וכי כל הפעולות נעשות במסגרת החוק.

6. שימוש בחלופות לניסויים בבעלי-חיים

בדוח המועצה לניסויים בבעלי-חיים מפורטים סוגי חלופות:

חלופה חלקית: למשל המתת בעל-חיים לשם שימוש בתאים וברקמות.

חלופה מלאה: אין משתמשים בבעל-חיים כלל ובמקומו משמשים תאים ורקמות הגדלים בתרבית.

הפחתת כמות: שימוש במספר קטן יותר של חיות והפעלת שיטות סטטיסטיות.

פרופ' רחמימוב, היו"ר היוצא של המועצה לניסויים בבעלי חיים, טען בישיבה הוועדה שטרם נמצאו חלופות מוסכמות לניסויים בבעלי-חיים, אף שהמועצה דנה בישיבותיה בכשבע חלופות. ד"ר אנדרה מנשה, מנכ"ל "נח" וחבר המועצה לניסויים בבעלי-חיים, טען באותה ישיבה כי באירופה ובארה"ב מופעלות שיטות חלופיות כגון שימוש בתרביות תאים ושימוש באיברים מבית מטבחים. ד"ר זלינה בן-גרשון מלשכת המדען הראשי במשרד הבריאות טענה באותה ישיבה שכיום משתמשים בחלופות "כשהחוקר חושב שזו המערכת הניסויית המתאימה ביותר".

7. דוגמאות לחקיקה במדינות שונות

²⁴ בישיבת הוועדה בכנסת טענה ד"ר ססלר, הוותרנירית המפקחת בוועדה, שהוחלט לאמץ את הכללים המחמירים הנהוגים בארה"ב ו"לא להמציא את הגלגל".

²⁵ א' מנשה ואחרים, מכתב לחה"כ זבולון אורלב, 2 בדצמבר 2001.

²⁶ לטענת מר יוסי וולפסון, נציג "אנונימוס".

7.1. האיחוד האירופי²⁷

המדינות החברות באיחוד חתמו ב-1986 על "האמנה האירופית להגנה על חיות בעלות חוליות לצורך ניסויים ושימושים מדעיים אחרים". האמנה נכנסה לתוקף ב-1991. האמנה נועדה לצמצם את מספר הניסויים ואת מספר החיות המשמשות לניסויים. האמנה מעודדת את החתומים עליה שלא לעשות ניסויים אלא כאשר אין ברירה, ומעודדת שיטות ניסוי חלופיות. חיות לניסוי חייבות להיבחר באמצעות קריטריונים ברורים ומבוססים, ויש לדאוג להן ולמנוע מהן סבל ככל האפשר.

7.2. צרפת²⁸

החקיקה הקיימת בצרפת (מהשנים 1987-1988) משלבת את ההוראות האירופיות שהתקבלו בכינוס האיחוד האירופי ב-1985 להגנה על בעלי חוליות המשמשים לניסויים ולצרכים מדעיים אחרים. התקנות חלות רק על בעלי חוליות. מותר לעשות ניסויים רק לאחר פרסום הצדקה לניסוי בכתב. החקיקה מתייחסת במפורש לצמצום סבלם של בעלי-החיים. החקיקה עוסקת בהיבטים האלה:

- למי מותר לערוך ניסויים בבעלי-חיים (בעל רשיון אישי, מינימום של השכלה בתחום המחקר והכשרה מתאימה למי שנדרש לעשות הליך ניתוחי).
- סוג המתקנים שבהם ייעשו הניסויים, הצוות המאייש אותם ומתקני הכליאה של בעלי-החיים.

7.3. אנגליה²⁹

ניסויים בבעלי-חיים באנגליה כפופים לחוק ה- Animals (Scientific Procedures) Act משנת 1986. החוק נועד לשמור על תנאי מחייתם של בעלי-החיים המיועדים לניסויים ובתוך כך לתת אפשרות להמשך ניסויים רפואיים חשובים בבעלי-חיים. הכללים והתקנות שהחוק האנגלי קובע נחשבים למחמירים ביותר בעולם. בליבתו של החוק האנגלי עומד ניתוח של עלות מול תועלת: המחיר של הסבל הפוטנציאלי של בעל חיים עקב הניסוי חייב להישקל מול התועלת הפוטנציאלית של המחקר. ניתוח זה חייב להיעשות לפני הפעלת כל פרויקט מחקרי הכרוך בניסויים בבעלי-חיים.

החוק האנגלי עוסק בסוג המתקנים שבהם ייערכו הניסויים (מכוני מחקר, מוסדות או ארגונים בעלי אמצעים מתאימים, וקובע שהם חייבים להיעשות במסגרת פרויקט מאושר ובידי אנשים בעלי הכשרה ורשיון לכך. אישורים לניסויים ניתנים רק כאשר פוטנציאל תוצאות המחקר חשוב מספיק להצדיק סבל של בעלי-החיים, כאשר המחקר לא יכול להיעשות בשיטות שאינן דורשות שימוש בבעלי-חיים וכאשר מספר בעלי-החיים המשמשים לניסוי מזערי. שימוש בכלבים, חתולים או קופים ייעשה רק כאשר אי-אפשר להשתמש בבעלי-חיים אחרים. כל סבל או כאב לבעלי-החיים יצמצם למינימום באמצעות משככי כאבים או חומרי הרדמה. על החוקרים והטכנאים המשתתפים בניסוי להיות בעלי הכשרה הולמת, ומתקני הניסוי צריכים להיות הולמים. המתקנים שבהם בעלי-החיים שוהים נתונים בפיקוח הדוק.

נוסף על כך, ב-1999 התקבלו תקנות הדורשות בחינת ניסויים גם ברמה המקומית. בכך החמירה אנגליה יותר ממדינות אחרות: בשאר העולם הסדרה של ניסויים נעשית בוועדות אתיקה מקומיות או באמצעות

²⁷ אתר של, <http://conventions.Coe.int/treaty/en/Summaries/Html/123.htm>

²⁸ אתר של, <http://www.ebra.org/regulate/french.html>

²⁹ אתר של, <http://www.homeoffice.gov.uk/ccpd/aps.htm>

חקיקה סטטוטורית של השלטון המרכזי, ואנגליה היא המדינה היחידה שמחייבת פעילות של שתי המערכות במקביל.

7.4. ארה"ב³⁰

כמה חוקים ותיקוני חוקים עוסקים בנושא, ובהם The Animal Welfare Act of 1970 ו-Public Law 89-544 Act of August 24, 1966. בחוקים אלה נמנות החיות המותרות לניסויים, מוגדרים מתקנים לניסויים ולכליאה של בעלי-חיים, ונקבע שיש לצמצם את סבלם של בעלי-חיים. כמו כן "החוק הראשי" חייב לבדוק חלופות לניסויי בעל-חיים.

החוק קובע כי אין לעשות יותר מניסוי מרכזי אחד על בעל-חיים אחד, למעט מקרים מיוחדים המצוינים בחוק. החוק קובע שיש להקים ועדה ממוסדת לטיפול ולשימוש בבעלי-חיים (Institutional Animal Care and Use Committee) ומגדיר את תפקידיה, את הרכבה ואת תחומי אחריותה. נוסף על כך החוק קובע שיש להקים שירות מידע בספרייה הלאומית לחקלאות כדי לסייע לכפופים לחוק להכשיר עובדים, להימנע מחזרה לא מכוונת על ניסויים, לחפש דרכים חלופיות לניסויים בבעלי-חיים ולקבל מידע על דרכים להפחתת הכאב והסבל של בעלי-חיים.

מסקירה ראשונית זו של החקיקה הקשורה בניסויים בבעלי-חיים במדינות בעולם עולה כי מדינות רבות חוקקו חוקים שמטרתם להסדיר ניסויים בבעלי-חיים. ההסדרה נעשית באמצעות יצירת מנגנוני אישור ופיקוח (חמורים יותר או פחות) על המוסדות אשר עושים ניסויים, על האנשים העושים ניסויים, על המתקנים שבהם נערכים הניסויים ועל המתקנים שבהם כלואים בעלי-חיים. רוב החוקים מדגישים את החובה למזער את הסבל של בעל-חיים שהניסוי נערך עליו וקובעים כי על החוקר לוודא שאין חלופות לניסוי. כמו כן חלק מהחוקים מתייחסים לסוגים מסוימים של בעלי-חיים.

לא נמצאה חקיקה המגבילה את הניסויים הרפואיים לפי מטרת הניסוי או אוסרת אותם מכול וכול.

³⁰ אתר של, <http://www.nal.usda.gov/awic/legislat/usdaleg1.htm>

מקורות

- אשלגי ח', "הניסוי 'אושר כחוק'", ללא תאריך.
בלאוש מ', מכתב, 3 בדצמבר 2001.
בן גרשון ז', סגנית יו"ר המועצה לניסויים בבעלי-חיים, מכתב, 13 ביולי 2003.
המועצה לניסויים בבעלי-חיים, דין וחשבון, דצמבר 1999.
מנשה א', מכתב לח"כ אורלב, 2 בדצמבר 2001.
מנשה א' מכתב לח"כ שריד, 29 בנובמבר 2001.
מאירוב ק', האגודה הישראלית נגד ניסויים בבעלי-חיים, נייר עמדה, 3 בדצמבר 2001.
ניר ע', מכתב לשר החקלאות, 22 ביוני 2001.
סלעי-רייז א', מכתב לח"כ אורלב, 2 בדצמבר 2001.
הוועדה לענייני מחקר ופיתוח טכנולוגי בכנסת, פרוטוקול מס' 17, 16 בנובמבר 1999.
קראוס נ', האם קידום המחקר והפיתוח מצדיק ניסויים בבעלי-חיים? נייר רקע שהוגש לוועדה לענייני מחקר ופיתוח מדעי וטכנולוגי, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 15 בנובמבר 1999.
רפואה ע', מכתב, דצמבר 2001.

אתרי אינטרנט

מידע בנושא אמנת האיחוד האירופי :

<http://conventions.Coe.int/treaty/en/Summaries/Html/123.htm>

מידע בנושא חקיקה באנגליה : אתר משרד הפנים של אנגליה,

<http://www.homeoffice.gov.uk/ccpd/aps.htm>

מידע בנושא חקיקה בצרפת :

<http://www.ebra.org/regulate/french.html>

מידע בנושא חקיקה בארה"ב :

<http://www.nal.usda.gov/awic/legislat/usdaleg1.htm>

שיחות טלפון

- דונית צחי, הממונה על בעלי-חיים במשרד לאיכות הסביבה, 2 בדצמבר 2001.
מסר-ירון חגית, המדענית הראשית במשרד המדע, התרבות והספורט, 3 בדצמבר 2001.
פרופ' רמי רחמימוב, לשעבר יו"ר המועצה לניסויים בבעלי-חיים, 2 בדצמבר 2001.